

בהוצאת מרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל

מזכור

כתב עת לענייני שואה, תקומה, זיכרון והנצחה • נובמבר 2022 | תשפ"ב | גיליון 79

השואה במדינות ערב

יהודי העיר תוניס מובלים לעבודות כפייה, 1942

תוכן העניינים

3	בארץ ובעולם
	השואה במדינות ערב:
9	יהדות צפון אפריקה במלחמת העולם השנייה
15	מי היה "שינדלר התוניסאי"? - אסף גבור
16	השואה של יהדות אתיופיה, הצלת היהודים בפרס, ופרעות ה"פרהוד" בעירק - משה פריג
18	להילחם בנאצים כאילו אין מופתי: הבריגדה הפלסטינית יוצאת לאור - עופר אדרת
20	זיכרון השואה מתחיל לחלחל במדינות ערב - קסניה סבטלובה
23	חברתה הטובה ביותר של אנה פרנק הלכה לעולמה - שלו שינברג
24	"הצעקה של הינדה" - שרה מלצר
26	במגרש מוזנח, מתחת לצמחיית הפרא ואבני החצץ, קבור כנראה בית כנסת - חיים ביאור
30	פרופגנדה כחול לבן: כך התגייס היישוב העברי לקרב על התודעה במלחמת העולם השנייה - עודד בן יהודה
32	זהו סיפורו של הארכיון החשוב ביותר שנוצר בשואה - שרון גבע
34	ציור סיפור - איתמר לוין
35	נכון או לא נכון - איתמר לוין

השם טרזין (טרזיינשטט) מעלה אצלנו זכרונות קשים על מחנה הריכוז אלזו נשלחו במלחמת העולם השנייה יהודי הפרוטקטוראט של בوهמיה ומורביה שנוצר עם כיבוש צ'כוסלובקיה ע"י הגרמנים, וכן יהודי מרכז אירופה - יהודים מהולנד, דנמרק ועוד. כ-90% מהאסירים שנשלחו לשם נרצחו, ומתוך 160,000 יהודים שרדו רק כ-19,000.

אבל לשם טרזין הוסיפו ממשלת צ'כיה והקהילה הבינלאומית משמעות נוספת. בשנת 2009 התכנסו בפראג, בהזמנת נשיא הרפובליקה הצ'כית דאז ואצלאלב קלאוס, נציגי 47 מדינות למטרה לנסות למצוא פתרון לסוגיה קשה שנתרה פתוחה למרות חלוף השנים מאז תום המלחמה: סוגיית הרכוש היהודי.

שכן, כמו גם השואה שהיקפה וחומרתה היו ללא תקדים בהיסטוריה, כך היה גם גול הרכוש מהעם היהודי. מיליוני בתים פרטיים, כמו גם רכוש קהילתי רב היקף - בתי כנסת, בתי ספר, בתי עסק, בתי חרושת, זהב, אמנות, יודאיקה, ודברי ערך אשר נגולו מהיהודים, מימנו את מכונת ההרס הגרמנית. ספריות, ספרים וארכיונים נשדדו או הועלו באש, כשהמטרה הייתה למחוק כל זכר לקיום יהודי. מרב יצירות האמנות הוחזרו למדינות בהן התחולל הגול - אך לא לבעליהן השורדים או ליורשיהם, והן נמצאות עד היום במוזיאונים של אירופה. "הצהרת טרזין", שפורסמה בתום אותה ועידה, קראה למדינות לעשות את מרב המאמצים להחזיר את הרכוש שנגול, לדאוג לרווחתם של שורדי השואה שחיים בקרבן, ולפעול למען הנצחת זיכרון השואה. אף כי מדובר בהצהרת כוונות, והמסמך עצמו אינו מחייב מבחינה משפטית, הוא מהווה מעין הכרה באחריות המדינות למה שהתחולל בקרבן, ומחוייבות מוסרית לעשות צדק עם העם היהודי.

בימים אלה, בתום 13 שנה מאז הכנס הראשון, התכנסה "ועידת טרזין" נוספת בבירת צ'כיה ביוזמת הרפובליקה הצ'כית, משרד החוץ הישראלי, והארגון היהודי העולמי להחזרת רכוש (איל"ר). גם הפעם השתתפו בה 47 מדינות. בוועידה זו בלטו במיוחד מסריהם החזקים של נשיא מדינת ישראל יצחק הרצוג, ושל מזכיר המדינה של ארה"ב אנטוני בלינקן, וכן נוכחות בולטת ומעורבות רבה של ישראל.

אף כי בתקופה שחלפה בין שתי הוועידות הושקעו מאמצים רבים, נחקקו חוקים חשובים במדינות אירופה כמו גם בארה"ב, ואפשר למנות גם הצלחות, הרי שאנו עדים עדיין לסחבת ולעכבות בירוקרטיות הן בקצב החזרת הרכוש והן בטיפול באמנות הגזולה. חשיבות גדולה נועדה להתחייבויות שנטלו על עצמן המדינות השונות אשר תועדו כולן. ועידת טרזין 2022 היא צעד נוסף בדרך הארוכה לעשיית הצדק - ואנו מצדנו נמשיך גם במאבק הזה ללא לאות.

קולט אביטל

מכתב למערכת:

הערה לסגן שר החוץ הפולני

בהקשר לשאלה היהודית בפולין (גיליון 77), אני מדגיש את העובדה שקיימת תפיסה אינטגרלית של ההיסטוריה של פולין וההיסטוריה של יהדות פולין. אמנם אפשר להבין את סגן שר החוץ הפולני, פבל יאבלונסקי, המבקש שאת ההיסטוריה המשותפת של אלף שנים הנוער הישראלי לא יכיר רק דרך הפריזומה של מחנות הריכוז, אך אין זה נכון, כפי שאמר, שיש מגמה אנטי פולנית בקרב הצעירים הישראלים. בארץ מלמדים בצורה שקופה על פולין וקיימות תכניות אקדמיות מיוחדות לשם כך. יחד עם זאת, על הממשל הפולני האולטרה שמרני להילחם כנגד אותם הגופים הפולנים חדורי הנוסטלגיה האולטימטיבית לעברה של פולין, שונאי הזרים והאנטישמים. ראוי גם לציין ששימור העבר הפולני יהודי חשוב להשפעת הזהות של שני העמים ומתן כבוד לשונות ולמסורת המשותפת.

רמי נובודבורסקי,

מוסמך בנושא תולדות יהודי פולין בעת החדשה

מרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל
משתתף בצערם של:
מרים מסרי, חברת הנהלה וסגנית יו"ר של ארגון
ניצולי מחנות ההשמדה יוצאי יוון, על מות בעלה.
שלא תדעו צער

מרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל

ארגון הגג של כ-60 ארגונים המייצגים את ניצולי השואה בישראל. המרכז פועל למתן קיצבאות ותשלומים חד-פעמיים לניצולי שואה ולהנצחת זיכרון השואה והנחלתה לדורות הבאים. רשימת הארגונים החברים באתר:

www.holocaust-s.org.il

טל: 03-6243343

פקס: 03-5613884

מייל: adi@holocaust-s.org

כתובת: רח' המסגר 55 ת"א

מען למכתבים: ת.ד. 57403, ת"א 6157302

יוצא לאור בתמיכת המשרד לשוויון חברתי

מ"ל: מרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל;

מייסד ועורך ראשון: **צבי גיל**

עורך: **עמרי מריאן**

חברי מערכת: **קולט אביטל, אבי רוזנטל, לילי הבר, אברהם רות,**

עשי וינשטיין

עיצוב גרפי: **רני לביא פרי;** דפוס: **שיא קופי**

במגרש מוזנח, מתחת לצמחיית הפרא ואבני החצץ, קבור כנראה בית כנסת

האדריכל איליאס מסינס חקר ותיעד את קורותיהם של בתי כנסת בשש ערים ביוון, שפרחו לפני השואה וכיום הם מצבה עגומה לקהילה גדולה שמצטמקת והולכת. בקרוב יצא לאור בעברית תרגום ספרו "בית כנסת"

| חיים ביאור |

שרידי קיר התמך עליו היה בנוי בית הכנסת בעיר דידימוטיכו (1993). בית הכנסת נהרס בשנות ה-80. במקום הוקמה אנדרטה לשואה לזכר יהודי העיר צילום: איליאס מסינס

לחצרות ולקברים, כדי למצוא זהב ודברי ערך שהמגורשים החביאו או עזבו מאחוריהם. אלא שמסינס לא תר אחר זהב, אלא אחר אוצר מסוג אחר. הוא ידע שזה המקום שבו נהרס עשור קודם לכן בית הכנסת הקדום, המרשים בגודלו, של דידימוטיכו על ידי הרשות המקומית. הקירות הוסרו כליל, אך רצפת המבנה השתמרה וכדי שלא תהרס גם היא על ידי בני אדם או תחלואי הזמן, דאגה העירייה לכסותה בשכבת חצץ. "אתה יודע מה עמד כאן?" שאל אותו השכן. "כן, אבל אינני בטוח לחלוטין", השיב מסינס. "ומה לדעתך עמד כאן?", חזר ושאל האיש. השיחה בין השניים החלה לקבל סממנים של חקירה, כאשר שני הגברים ידעו בדיוק

בדידימוטיכו, כאילו היה חסר בית, קטעה לפתע דמות שהתקרבה אליו. "ערב טוב, מה אתה עושה פה?" שאל בהשתאות האיש שהתגורר בסמיכות למגרש. "מה אתה עושה פה?" חזר ושאל "למה אתה חופר? מה אתה מחפש?" "ערב טוב", השיב לו הקצין, שבעודו רכון על החצץ, הבחין בכפכפיו של האיש שהתקרב אליו. ידיו היו לבנות מהאבק והחפירה מתחת לאבנים. מסינס הרהר מה ישיב לאיש שהתעניין לפשר מעשיו במקום. הוא נזכר שקרא כי לאחר השילוחים של היהודים מדידימוטיכו (כמו מערים אחרות ביוון ובראש וראשונה מסלוניקי) למחנות המוות, תושבים מקומיים לא מעטים חפרו מתחת לבתים שהיו בבעלות יהודית ומתחת

באחד מימי הסתיו הקרירים של 1993 הסתובב לו איליאס מסינס, קצין בן 29 במדי צבא יוון, במגרש עוזב במרכזה של העיירה דידימוטיכו השוכנת בחבל תראקיה, בקרבת הגבול עם טורקיה. המגרש הקטן, שהעלה צמחיית פרא היה זרוע אבני חצץ, שימש כחצר לחניית מכוניות. הקצין, ששירת באיזור, ניצל את השעות שלאחר סיום המשמרת שלו כדי להגיע במיוחד למגרש הנטוש. כבוגר לימודי אדריכלות, מסינס העיף מבט מקצועי על המתחם. הוא התכופף והחל לפשפש במו ידיו באבנים הקטנות וגם נעזר באבנים גדולות לצורך הנבירה מתחת לשכבת החצץ. את המחזה הכמעט סוריאליסטי שבו קצין בצבא יוון מפשפש במגרש הנטוש

מה התשובה הנכונה, אך כל אחד מהם ציפה שהשני ישיב ראשון. "תראה", פתח מסינס את סגור ליבו. "אני עורך מחקר לצורך הדוקטורט שלי על בתי הכנסת ביוון, יש לי הרושם שבנקודה זו פעל ה'קהל' של יהודי דידמוטיכו".

הגשמים חשפו את רצפת המוזאיקה

"אתה אדריכל? אתה יהודי?" שאל האיש ובלי להמתין לתשובה המשיך בנימה מחתרנית משהו: "שמע. במגרש הזה בדיוק פעלה ה'חברה' (כיניו יווני לא אוהד, לבית כנסת, ח"ב). היו לי הרבה חברים יהודים, כי התגוררתי בסמוך לשכונה שלהם. אני זוכר אותם. הם נשלחו מכאן ברכבות. רובם לא חזרו. ה'חברה' והמועדון שפעל לידה עברו לרשות הכנסייה והפכו לבית ספר ללימודי הנצרות. העירייה, שראתה בו מפגע בטיחותי, הרסה אותו. לפי תוכנית העירייה, רצפת בית הכנסת נועדה להישאר במקומה..." בטרם השלים את

המשפט, האיש מיהר להוסיף: "חכה כאן". הוא הסתובב והלך למקום ממנו בא. כעבור שעה קלה השכן חזר אליו מתנשף, ובידיו כמה תמונות צבעוניות.

הקצין סקר היטב את התמונות והבין שרצפת בית הכנסת בדידמוטיכו נותרה חשופה למשך זמן מה. "בהתחלה", המשיך האיש, "כיסו את הרצפה באדמה, אבל הגשמים גרמו לה לשקוע ובצבצו ממנה אבני המוזאיקה הצבעוניות. אחר כך כיסו אותה באבני חצץ, כפי שרואים היום. תראה כמה יפות התמונות. לא התאפקתי כשראיתי את הפסיפס, וצילמתי אותו". הוא הראה לקצין צורות גיאומטריות שונות טבועות באבני הפסיפס, שהזכירו לו את אלה המקשטות דירות בשכונות היוקרה של איסטנבול.

תיאור זה הנוגע לבית הכנסת בדידמוטיכו, מופיע בספרו של איליאס מסינס "בית הכנסת" שיצא לאור השנה ביוני ובקרוב יתורגם לעברית ולאנגלית. הספר מתמקד בקורותיהם של בתי הכנסת שפעלו ביוון לפני השואה ובגורל שציפה להם אחריה, גורל שבחלק מהמקרים התבטא בהתפוררות והריסה מוחלטת של המבנים ובמקצת מהמקרים דווקא בשיקום ובשימורם, גם אם תוך קשיים. מתוך 33 קהילות יהודיות ששגשו

ביוון לפני השואה, המחבר התמקד בבתי הכנסת שפעלו בשש קהילות: דידמוטיכו, קסנת, קומוטיני, וריה, כלקיס והאי אגינה. כמו בערים רבות אחרות שחוו את הכיבוש הנאצי, בית הכנסת בדידמוטיכו, שהיה אחר העתיקים ביוון (הוא נבנה בהדרגה עד שהושלם במאה ה-19), שימש מקום שבו

מרשים בשטח של 400 מ"ר. ארבעה עמודי בטון עגולים תמכו בתקרה ומעל המבנה התנוססה כיפה בסגנון עותומני עשויה מעץ דקורטיבי. הכיפה נבנתה כנראה בשלב מאוחר יותר, ב-1994, במטרה להעניק מראה יחודי למבנה וגם כדי להכניס קרני שמש למרכז של המבנה, באמצעות החלונות שבכיפתו.

שרידי בית הכנסת בית אל בקומוטיני (1993). בית הכנסת נהרס ב-1994. כיום רק יסודות בית הכנסת נמצאים במקום צילום: איליאס מסינס

מסינס ביקש לבצע רישום של צורתו המקורית של מבנה בית הכנסת, לצורך הנצחתו. המראה שנגלה בפניו היה עגום בהרבה מכפי שהיה בביקורו במקום עשור קודם לכן. הגג כולו קרס. הקרקע הייתה גדושה בפסולת בניין, בלא הלבנים והמרצפות, שהפכו יעד לגנבים. והכיפה? היא נפלה ארצה יחד עם הגג, אך למרבה המזל נותרה רובה בשלמותה. זה היה הפריט היחיד שמסינס היה מסוגל לבצע בו מדידות, פרט ייחודי שכמו הודה לאדריכל על המרחק הרב שעשה מאתונה כדי לבוא לבקרו.

"שישמעו עקבי הנשים, כמו מוזיקה המלווה את התפילה"

קסנת, מאי 1926. האדריכל האיטלקי ויטליאנו פוזלי, מבוגר בגילו ובעל יוקרה באירופה, נטל על עצמו לבנות את בית הכנסת בעיר שבמערב חבל תראקיה. ואולם הקשיים הכלכליים אליהם נקלעה צפון יוון החל משנת 1922, בעיקר עקב ההגירה המאסיבית של פליטי מלחמה יוונים מאסיה הקטנה, היקשו על יכולתה של הקהילה לממש את התוכנית. ובכל זאת המזל האיר פנים, כאשר סוחר הטבק יצחק דניאל, שנפטר בפברואר 1924, ציווה לתרום חלק ניכר מעיזבונו לטובת

כינסה המפקדה הנאצית את 970 היהודים שהתגוררו בעיר, בטרם אלה שולחו למחנות המוות. ההחלטה לבחור בבית הכנסת כמקום ההתייצבות של המגורשים, נועדה להטעות, שהרי זהו "המגרש הביתי" של היהודים.

כיפה בסגנון עותומני

היעד הבא במסעו של מסינס אל נבכי בתי הכנסת היה העיר קומוטיני, כיום בירת חבל תראקיה, אשר שימשה צומת מסחרי ותחבורתי בין סלוניקי לקונסטנטינופול. השכונה היהודית שכנה בין החומות, אך בתחילת המאה ה-20 היא התפשטה אל מעבר לחומות, שם התפתח הרחוב הראשי של השכונה, רחוב המכבים, בו שכנו בית הספר היהודי, המועדון ובית הכנסת "בית אל" שהוקם בראשית המאה ה-19.

ב-1994, חודשים אחדים בלבד אחרי שמסינס ביקר בבית הכנסת כדי לבצע בו מדידות בתקווה שניתן יהיה לשמרו בעתיד בצורתו המקורית, המבנה נהרס לפי החלטה של עיריית קומוטיני. הנימוק הרשמי דומה לזה שניתן על ידי הרשויות בדידמוטיכו: בעיר, שבשיאה (1913) חיו בה 1,290 יהודים, לא נותר ולו יהודי אחד.

בית הכנסת של קומוטיני שכן במבנה

רכישת קרקע לבית הכנסת ולבנייתו.

פוזלי היה נלהב לבצע את עבודת הקמתו של בית הכנסת בקסנת. אבל לפי מסינס, האדריכל האיטלקי נקלע למלחמת התשה מול הממונים עליו. ראשי הקהילה ביקשו שבית הכנסת ייבנה ויעוצב לפי הדוגמא הקלאסית - שמרנית של בית הכנסת בסלוניקי שהוקם על ידי יוצאי העיר מונסטיר (כיום ביטולה, צפון מקדוניה).

אלא שפוזלי סבר אחרת. לטענתו, מיקומו של בית הכנסת במרכז העיר, 200 מטרים מהשוק הגדול, חייב עיצוב אחר, מודרני, נטול סמלים מסורתיים וכיפות. הוא הציב בחלל המרכזי אריחי מוזאיקה ושטיחים פרסיים, בעוד שבמדרגות שהובילו לעזרת הנשים הניח רצפת פרקט חשופה. "כדי שיישמעו עקבי

במאוס 1943 היהודים רוכזו באלימות במחסן טבק גדול ומשם הם שולחו לבולגריה, בדרום למחנות ההשמדה. בית הכנסת בקסנת נותר שומם. תפילות, כמו גם טקסי ברית מילה ובר מצווה לא התקיימו בו. מבין ב-600 יהודים שחיו בקסנת, רק ששה שרדו את המלחמה וחזרו לעיר. ב-1958 קהילת קסנת פורקה רשמית בלא שיהיה מי שידאג לגורלו של בית הכנסת.

קסנת, אוקטובר 1993. מסינס, אז סטודנט לאדריכלות, הגיע לעיר והחליט לשכור בה דירה, כדי להתכונן בה בשקט לבחינות הגמר. הוא ניגש למשרד תיווך שפעל ברחוב אנטוליקיס תראקיס. שמו של הרחוב עורר את סקרנותו, מכיוון ששכן בו בית הכנסת של העיר.

את ההצעה הגבוהה ביותר וזכיתי. אחרי שהוצאתי אישורים להריסת המבנה, היהודים התעוררו וטענו שיש לשמר את המקום הקדוש מפני כל פגיעה בו. למרבה המזל יש לי קשרים. הבאתי למקום בולדוזרים ובלי לומר דבר שיטחנו את המבנה בתוך יום אחד וכך הנושא נסגר".

"מזל שהנושא נסגר ועכשיו אני יכול לשכור דירה נהדרת", השיב הסטודנט. השניים לחצו ידיים ופרצו בצחוק פרוע.

בית הכנסת נהרס ונבנה מחדש שש פעמים

בעיר כלקיס, בירת האי אוויה, כשעה נסיעה מאתונה, חיו יהודים כבר במאה הראשונה לספירה. בית הכנסת בכלקיס שברחוב

קוטסו הוא אחד העתיקים ביותר ולטענת יהודי העיר - אף באירופה כולה. ב-1168 ביקר בו מגלה הארצות בנימין מטודלה וב-1667 הגיע למקום הנוסע העותומני המפורסם אוויליה צ'לבי. מרישומיו של האחרון , אף כי מעולם לא הצטיינו בדיוק רב, אפשר להסיק כי בית הכנסת שנבנה ליד השער העליון של חומות המבצר העתיק, לא שינה מעולם את מיקומו. כיום בית הכנסת נראה כמבנה שעבר מתיחת פנים מסורה. קירותיו נצבעו בצהוב רענן, והוא נראה ממבט מבחוץ כאבן חן על רקע הבנייה חסרת ההשראה מסביב.

לפי מפות ישנות של כלקיס, בית הכנסת נבנה שוב ושוב על אותם יסודות שש פעמים.

פעמיים המבנה עלה באש, בשנת 1847, ולאחר מכן ב-1854, כאשר בפעם הראשונה ההמון יצא לרחובות, ותוך קריאות אנטישמיות ליבה את הלהבות שכילו את המבנה. סיבות השריפה השניה לא נחקרו עד תום. בית הכנסת נבנה מחדש בעקבות רעידת האדמה של 1894.

"קהילת כלקיס נודעה באדיקותה הדתית ובנאמנותה למסורת, דבר שהתבטא גם במחזור התפילה, שנקרא 'מחזור רומניוטי', כותב מסינס בספרו. מושבו של כל מתפלל בבית הכנסת נחשב למקודש וכך גם המושבים של היהודים שלא חזרו מן התופת או של נפטרים. כולם נותרו ריקים. ב-24 וב-25 במאוס 1943, בעוד יוון חוגגת את יום עצמאותה, עיתוי שכנראה אינו מקרי, הורו

צילום: סוקראטיס מברומאטיס

פנים של בית הכנסת ברובע היהודי 'בארבוטה' בווריה (1995)

"אעשה לך מחיר מיוחד. 220 יורו בחודש", אמר לו המתווך. "220 יורו?" תמה הסטודנט, "זה המון בשביל דירה בצפונת כזו".

"אל תראה זאת כך", השיב המתווך. "כלומר?" הביט בו מסינס בהשתוממות.

"כאן, בחור צעיר, היה מקום קדוש. כאן פעלה 'חברה' יהודית".

"בית כנסת?"

"כן, כלומר כנסיה של יהודים".

"ישנם יהודים בקסנת?"

"בעיר חיו יהודים לפני המלחמה. איש מהם לא נותר עמנו כיום", סיפר המתווך. "בית הכנסת הפך לבית ספר דתי נוצרי. אחר כך העירייה פרסמה מרכז לרכישת הנכס, הגשתי

הנשים העולות לשם, כמו מוזיקה המלווה את התפילה", הוא הבהיר. פרנסי הקהילה השתכנעו ותוכניתו של פוזלי התממשה.

במאי 1936 התקיים אירוע הרשמי הראשון בבית הכנסת של קסנת, כאשר ראשי הקהילה הזמינו אליו את הציבור להשתתף באזכרה לעילוי נשמתם של נפגעי המאורעות בארץ ישראל, באביב 1936. אלא שתקופת העדנה של בית הכנסת לא נמשכה זמן רב. ב-1 במאוס 1941 הצטרפה בולגריה למדינות הציר והתירה לצבא גרמניה לעבור בתחומה, בדרכו דרומה לשטח יוון.

הבולגרים, שקיבלו מידי הצבא הנאצי את השליטה על מזרח מקדוניה, החלו מיד במעשי שוד וביזה ובמימוש חוקי נירנברג. אור ל-4

של המלון, כאשר איליאס מסינס ניגש אליו והציג את עצמו בפני החבורה. קלמקיס, כבן שמונים ומשהו, קם ממקומו כדי להבין טוב יותר מה רוצה ממנו הבחור. מסינס שאל אותו אם יש בידי איזשהו נתון, תמונה או

שלושה ימים הוחזקו העצורים בבית הכנסת ועמם גם יהודים שברחו מסלונקי הכבושה ופליטים מאזורים שכבשה בולגריה. הגרמנים ריכזו לשילוח 680 יהודים, שהועברו לסלונקי ומשם למחנות המוות. בית הכנסת המוזנח

הגרמנים לכל הגברים היהודים להגיע לבית הכנסת, כדי לקבל קמח ויין לקראת חג הפסח. כשכולם היו בפנים, הדלתות ננעלו ואז נדרשו הנוכחים לכתוב פתקים שבהם הם קוראים לבני משפחותיהם להגיע למקום. הם נשלחו למחנה המעצר "חאידרי" באתונה, ממנו שולחו למחנות המוות.

מערך הגנה סביב בית הכנסת בווריה

העיר וריה, ממערב לסלונקי, למרגלות הר ורמיון, הייתה אף היא יעד לנדודי יהודים הרבה לפני גירוש ספרד. לפי "מעשי השליחים" (הספר החמישי בספרי הברית החדשה), השליח פאולוס ביקר בווריה והעביר שיעורים בבית הכנסת בעיר בשנים 50-57 לספירה. העובדה שיהודים מווריה נמנו עם היהודים שהעותומנים העבירו בכפייה לקונסטנטינופול אחרי נפילתה לידיהם ב-1453, משמעותה כי בווריה חיה קהילה יהודית

משגשגת עוד לפני הגעת המגורשים מספרד.

היהודים בווריה התגוררו בין חומות העיר, בשכונת בורבוטה. בתי התושבים היו צמודים זה לזה ובכך יצרו מערך הגנתי סביב הרחבה שבה שכן בית הכנסת, שהורחב במאה ה-18. בית הכנסת נבנה בסגנון של בתי הכנסת הספרדיים של סלונקי: מבנה מרובע ובמרכזו הבמה וארבעה עמודי שיש, בעוד הקירות משופעים בקישוטי קיר. לפני ארון הקודש ומעליו, בקיר המזרחי, בנויה חופה קטנה. בתי השכונה היהודית היו מחוברים זה לזה באמצעות מנהרה שקישרה בין המרתפים. שני שערים כבדים אפשרו כניסה ויציאה מהשכונה ואלה נסגרו עם שקיעת החמה ונפתחו בעת הזריחה.

לשם מה היו נחוצים השערים? תוהה מסינס בספרו. האם היהודים רצו בדרך זו לשמור על ריחוק מסוים מהיוונים והשתדלו שלא "להתערבב" בקרבם? מסינס קובע, על סמך שיחות עם צאציהם של יוצאי וריה בישראל, כי השערים, שנפתחו רק מבפנים, נועדו לשמור על זהותם, דתם ומסורותיהם.

ואולם שערי השכונה הכבדים לא הגנו על יהודי וריה בעת הכיבוש הגרמני, ביום האחרון של חג הפסח 1943, בשעת תפילת שחרית בבית הכנסת, אליה הגיעו מתפללים רבים, נכנסו הנאצים למבנה ועצרו את הנוכחים.

צילום: איליאס מסינס

פסיפס של בית כנסת עתיק באי אגינה מהמאה הרביעית לספירה

מפה טופוגרפית שיצביעו על מיקומה של רצפת פסיפס צבעונית שנחשפה באמצע שנות ה-60, לפני שהיא נלקחה מהמקום בשלמותה. קלמקיס הזמין את המבקר לבוא אחריו. השניים ירדו במדרגות צדדיות והגיעו למתחם ליד המלון. "פה בדיוק הייתה רצפת הפסיפס, עד שהועברה למוזיאון הארכיאולוגי של העיר. ראיתי שהעבירו את הרצפה בחלקים."

"רצפת הפסיפס שייכת לבית הכנסת של אגינה", קובע מסינס. את הפסיפס, שהשתמר להפליא, חשף ב-1829 הארכיאולוג הגרמני לודוויג רוס. ארכיאולוגים אחרים, בהם בל מזור האמריקנית ופרנץ גבריאל וולטר הגרמני, חקרו את הקשר שבין רצפת הפסיפס לבין בניין בית הכנסת.

הארכיאולוגית בל מזור נשארה להתגורר באגינה עשרים שנה נוספות. היא הייתה עדה לכיבוש הגרמני ולהשמדת יהודי יוון ובתום המלחמה התנדבה לפעולות לשיקומן של הקהילות היהודיות. אלא שעיריית אגינה לא הכירה לה תודה על תרומתה למורשת התרבותית של האי ואף החליטה להפקיע את ביתה, בנימוק שהוא לא היה רשום על שמה. למעשה היא סולקה מהמקום אליו כה רצתה להשתייך.

שופץ לפני שני עשורים לצרכי תיירות בלבד, וגם מה שהיה השכונה היהודית עבר מתיחת פנים.

רצפת הפסיפס באגינה השתמרה להפליא

תיאודורוס קלמקיס, בעליו של מלון "אוורה" באי אגינה שבמפרץ הסרוני, ישב באביב 1994 עם כמה מחבריו בלובי הקטן

איליאס מסינס. כיום ארכיטקט ישראלי המתמחה באדריכלות ירוקה